

Recenzii

Ion Gumenai. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenesti din Basarabia în secolul al XIX-lea.* Chișinău, USM, Facultatea de Istorie și Filosofie, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM, 2013. 284 p.

După mai bine de două decenii de la independența Republicii Moldova, literatura istorică se îmbogățește cu un nou titlu de carte dedicat istoriei confesionale a regiunii și guberniei Basarabia în decursul secolului al XIX-lea, semnată de deja consacratul istoric, doctor, conferențiar universitar Ion Gumenai. Lucrarea de față aduce în atenția publicului o chestiune destul de interesantă dar și controversată, dedicată situației minorităților religioase și confesionale din provincia anexată la Rusia în anul 1812 și caracterizată printr-o amplă analiză a problematicii respective.

Cu toate că spațiul dintre Prut și Nistru, ceea ce a constituit din punct de vedere administrativ regiunea Basarabia, după 1812, încă cu mult înainte era eminent ortodox din punct de vedere confesional, și încă de pe timpul când era parte componentă a Țării Moldovei, în această regiune conviețuiau unele comunități religioase nu prea mari, cum ar fi romano-catolicii,

armino-grigorienii, lipovenii, sau grupe religioase, cum ar fi mozaicii și musulmanii, literatura istorică până în prezent cea mai mare atenție a acordat-o comunității majoritare. Deși nici pe acest segment să se clarifice toate chestiunile, totuși alte comunități religioase și confesionale nu au avut onoarea să se bucure de o lucrare de sinteză care să elucideze rolul și locul pe care l-au avut în evoluția trecutului respectivei regiuni. Astfel, datorită acestei lucrări, putem spune că se deschide calea pentru o cercetare mai amplă și multilaterală a aspectelor date.

Referindu-ne la conținutul lucrării semnate de domnul Ion Gumenai, acesta poate fi structurat în două compartimente distincte, primul analizează situația și organizarea minorităților religioase în perioada 1812 – anii 70 ai secolului al XIX-lea; cel de-al doilea se oprește nemijlocit la minoritățile confesionale, cum ar fi romano-catolicii și protestanții, precum și asupra confesiunii ortodoxe de rit vechi sau lipovenii.

În primele două capitole ale lucrării autorul analizează, pe lângă chestiunile legate de evoluția situației confesionale și religioase a regiunii, subiecte legate de evoluția numerică a reprezentanților diferitelor comunități confesionale și religioase din regiune. În aceste condiții, a fost nevoit să țină seama pentru comparație de situația unei comunități religioase necreștine, adică a mozaicilor, care nu pot fi excluși din analiza unei problematici legate de situația numerică a comunităților respective. În aceleași condiții trece în revistă unele atitudini ale autorităților ruse față de confesiunile creștine și de reprezentanții altor religii. Deoarece după anexarea Basarabiei la Rusia, regiunea nu a mai avut o comunitate compactă musulmană, care până la 1806-1807 a fost reprezentată de turcii din raiale și tătarii din Bugeac, față de această grupă religioasă în paginile lucrării nu vom găsi prea multe detalii.

În cel de-al doilea compartiment al lucrării, dedicat minorităților confesionale creștine din regiune, dl profesor Ion Gumenai nu numai că trece în revistă fiecare confesiune în parte, dar ne oferă și un tablou complex despre modul cum acestea au ajuns în spațiul geografic dintre Prut și Nistru.

Spre exemplu, vorbind despre comunitățile romano-catolice și protestante din regiune acestea sunt reprezentate de grupuri etnice distincte sosite în regiune spre sfârșitul secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Romano-catolicii în cea mai mare parte erau reprezentați de etnicii polonezi. Aceștia au venit în Moldova, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea, în mare parte după cele trei împărțiri succesive ale regatului Poloniei între marile puteri din ultimul sfert al aceluiași secol. Romano-catolicii se așează

inițial în regiunile din imediata apropiere a patriei istorice, adică în zona fostei raiale a Hotinului și în ținutul Soroca, unde vor fi găsite cele mai mari comunități ale acestui grup etnic, iar odată cu dezvoltarea Chișinăului ca centru urban, ei se vor mișca spre acest centru unde vor constitui o comunitate ce va permite întemeierea unei parohii romano-catolice. Un alt grup confesional romano-catolic, nu atât de numeros a fost cazul germanilor pe care îi găsim aici odată cu colonizarea succesivă promovată de autoritățile ruse în regiune. În ce privește exponenții protestanților din Basarabia, aceștia au fost reprezentați de etnicii germani și elvețieni care au venit în prima jumătate a secolului al XIX-lea în cadrul colonizării regiunilor depopulate odată cu evacuarea forțată din sudul regiunii, adică din Bugeac, a tătarilor din timpul războiului ruso-turc 1806-1812.

Analizând aceste confesiuni în paginile lucrării autorul reușește să scoată în evidență atitudinea autorităților ruse față de confesiunile respective, care primesc anumite drepturi la anumite etape în dependență de interesele pe care le aveau aceste autorități, totodată elucidează și unele piedici cu care se confruntă respectivele, în speță în privința de a construi centre spirituale, adică lăcașe de cult în afara arealului unde inițial au fost așezate. Exemplu în acest sens servește cazul construcției bisericii romano-catolice din Chișinău, chestiune față de care între reprezentanții confesiunii respective și autorități a fost o întreagă corespondență întinsă pe decenii la rând, ceea ce demonstrează că sistemul birocratic rusesc putea fi eficient în soluționarea unor chestiuni, când acestea erau conforme intereselor imperiului, sau să devină un sistem impenetrabil care să lungească clarificarea unor probleme, dacă acestea nu erau percepute că ar corespunde politicii oficiale și intereselor statului rus.

Un loc aparte în lucrare se acordă comunității ortodoxe ruse de rit vechi, care s-a rupt din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse în rezultatul reformelor patriarhului Nikon de la mijlocul secolului al XVII-lea. Lipovenii sau ortodocșii ruși de rit vechi vin aici în decursul secolului al XVIII-lea și se așează în spații compacte în arealul Moldovei, în speță în cele două extreme ale regiunii, adică în sud și în nord. Ei vor reuși să coabiteze aproape un secol cu coreligionarii lor ortodocși, dar, datorită caracterului închis al respectivelor comunități, acestea își vor păstra specificul, nefiind asimilați, asemeni slavilor de răsărit care vor trece în Moldova, în număr mare în această perioadă.

Din paginile lucrării aflăm că dacă în primele decenii după anexare față de rușii de rit vechi autoritățile țariste au dus o politică relativ tolerantă, distinctă de cea dusă în raport cu comunitățile ortodoxe de rit vechi din alte regiuni ale imperiului, cu trecerea timpului atitudinea față de aceștia se va modifica apropiindu-se de cea din restul imperiului.

Cu părere de rău, în cadrul lucrării vom găsi mai puține date despre una dintre cele mai vechi comunități confesionale creștine minoritare din spațiul Moldovei medievale, adică despre comunitatea armeano-grigoriană, dar aceasta poate fi explicată și prin faptul că, odată cu anexarea regiunii, Rusia a promovat față de armeni o politică aparte, ce a generat în mare parte migrația comunității armene din regiune spre patria istorică sau spre centre care nu au intrat din punct de vedere administrativ în subordinea autorităților regionale. Ne referim aici la cazul orașului Grigoriopol, constituit la sfârșitul secolului al XVIII-lea în calitate de apanaj pentru această comunitate. Poate cu excepția tentativei lui Manuc-Bey din primul deceniu de la anexare de a constitui un centru al respectivei comunități la Hâncești, însă după decesul acestuia proiectul respectiv a fost abandonat, reprezentanții confesiunii amintite reducându-se din punct de vedere numeric, fiind lipsiți de un centru care să susțină dezvoltarea lor ca un tot omogen. Astfel, este explicabil de ce autorul nu a dedicat respectivei comunități un compartiment în paginile respectivei lucrări; probabil, pentru evoluția ei urmează să fie pregătit un studiu distinct.

În concluzie putem menționa că prin respectiva lucrare domnul Ion Gumenâi reușește să deschidă o nouă direcție în studierea trecutului Basarabiei, care ne aduce noi date și detalii privind rolul pe care l-au jucat anumite confesiuni și comunități religioase minoritare de-a lungul aflării regiunii în componența Imperiului Rus, rol care până în prezent încă nu a fost conștientizat, iar valorificarea prin asemenea lucrări va permite societății noastre, care se află în căutarea identității, să înțeleagă că caracterul pluriconfesional și multicultural îmbogățește viața noastră de zi cu zi și poate aduce atât beneficii materiale, cât și de natură cultural-spirituală.

*Teodor CANDU, doctor,
Institutul de Istorie al AȘM*

Carol IANCU. *Evreii din Hârlău: istoria unei comunități.* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013. 474 p.

Prefațată de către profesorul ieșean Alexandru-Florin Platon, cartea *Evreii din Hârlău: istoria unei comunități* este al doilea volum ce vede lumina zilei în seria „Dagesh”, sub egida Centrului de Istorie a Evreilor și Ebraistică „Dr. Alexandru Șafran”.

Volumul vine să completeze istoriografia evreiască din România, lăsând cititorul să urmărească apariția, evoluția și declinul comunității evreiești din Hârlău, în cele mai bune tradiții ale școlii Analelor. Acest exercițiu, de a fi martori la nașterea, viața și trecerea în neființă a unei comunități remarcabile și unice în felul său, a căta oară ne aduce aminte de implacabilitatea timpului, dar și de prețul memoriilor documentare și orale pe care le lasă în calea sa o comunitate.

Lucrarea se impune printr-un bogat material arhivistic și ilustrativ care completează „imaginea vie” a Hârlăului creată de autor.

Un aspect important, pentru a înțelege chintesența acestui demers științific, îl reprezintă legătura intrinsecă a autorului față de localitatea ce apare sub microscopul științei istorice – Hârlău, localitatea de baștină a neobositului cercetător Carol Iancu.

Mai tot timpul, când intri într-o sinagogă și vezi rugăciunea în desfășurare, ai impresia că în fața ta se ridică mii de ani ai istoriei evreiești și renasc sub ochii tăi figuri și locuri uitate undeva în mreaja vremii. Aceeași impresie se creează la citirea cărții, de parcă mergi pe acele străzi prăfuite, vezi acei oameni cu fețe foarte cunoscute și simți că treci prin locuri care, nu știi de ce, dar îți par atât de dragi și cunoscute.

Evreii din Hârlău: istoria unei comunități se înscrie perfect în logica următoarelor spuse, asupra cărora insistăm frecvent: „În prima generație, evreii, ca și minoritatea germană, au dispărut de două ori din istorie. Pe de o parte, din punct de vedere numeric, ei au dispărut într-adevăr din regiune; pe de altă parte, în manual [autorul se referă la manualele școlare – *n.n.*] istoria lor nici măcar nu a fost pomenită. Aceasta este o lacună mai stringentă în cazul „minorităților dispărute de două ori”, deoarece astăzi, din cauza „dispariției” lor, acestea au o voce relativ slabă pentru a readuce amintirea istoriei lor în societate...”.

În loc de introducere găsim rândurile pline de emoție și recunoștință ale autorului în adresa părinților săi și școlii natale – cei doi piloni pe care se constituie și se întemeiază personalitatea autorului, înșiruirea acestor rânduri fiind o „eliberare morală”, după spusele lui.

Capitolul I este dedicat începuturilor comunității, de altfel un început similar pentru toate comunitățile din Moldova istorică: construcția infrastructurii evreiești (sinagogi, mikve etc.), creșterea lentă a numărului populației evreiești pe cale naturală și datorită migrației.

În Capitolul II se prezintă evoluția comunității pe parcursul secolului al XIX-lea: modernitatea periferică care abundă în Hârlău în acea perioadă își are efectul său și asupra comunității evreiești. Crește valoarea economică și numerică a populației evreiești. Exponențial crește și numărul lăcașelor de cult, sinagogilor și al școlilor evreiești.

Capitolul III al lucrării aduce în vizor mai multe date inedite ce țin de demografie și onomastica evreilor din Hârlău – informație prețioasă pentru descendenții evreilor din Hârlău, un bogat material statistic cules timp de mulți ani de către autor din diverse arhive din lume.

Cel mai important moment, și anume – cel al educației primare, este scos la iveală de către autor în Capitolul IV, în care este narată evoluția școlii israelito-române din Hârlău. De fapt, inexistența în Hârlău a unui învățământ evreiesc organizat a dus la construcția, la începutul secolului al XX-lea (1904-1905), a școlii israelito-române de băieți „Cultura”. Școala, „clădită în stilul unui mic castel”, a fost evacuată în septembrie 1941, lecțiile însă au continuat și în timpul celui de-al doilea război mondial.

O nouă etapă în istoria comunității a constituit-o începutul secolului al XX-lea – subiect al Capitolului V al cărții. Către *fin de siècle* XIX a avut loc o emigrare în masă a populației evreiești din întreaga Europă în SUA, Argentina, Brazilia etc. Acest exod a afectat și populația evreiască a Hârlăului, „contribuind” la scăderea treptată a numărului ei din localitate.

Cele două războaie și-au lăsat și ele amprenta sângeroasă asupra destinului evreilor din Hârlău și asupra sorții comunității în sine, teme cuprinse în capitolele VI și X, XI ale lucrării. Trebuie remarcat faptul că „Hârlăul a fost singura localitate suburbană din Moldova a cărei populație evreiască nu a fost evacuată în 1941”, deși evreii hârlăuani au fost trimiși la munci silnice în Basarabia și parțial deportați în Transnistria pe timpul războiului. Grosul populației evreiești din Hârlău a rămas în localitate datorită eforturilor insistente ale primarului – Ion Agapi.

Perioada interbelică, descrisă în capitolele VII, VIII și IX, în principal este marcată de mișcarea sionistă din Hârlău, parte integrantă a procesului regional sionist. Cu adevărat, pentru evreii din România Mare perioada interbelică se asociază cu o puternică mișcare sionistă, ca esență a spiritului și moravurilor evreiești din acea etapă istorică.

Capitolul XII este în exclusivitate dedicat provocărilor de care a avut parte comunitatea în contextul „noii stăpâniri comuniste”. Urmare acestei instaurări a stăpânirii noi – emigrări masive, sărăcie și solidaritate în grijile și problemele comune și individuale, comunitatea, fiind mică de-a lungul celor aproape 300 de ani de existență, a ajuns să numere 16 persoane către 2010, ceea ce a reprezentat un sfârșit logic și logic.

Paradoxal însă, această paradigmă se repetă în majoritatea comunităților evreiești din Moldova. Numărul locuitorilor evrei rămâne, la începutul secolului al XXI-lea, același cu numărul locuitorilor evrei, fondatori ai acestor comunități la începutul secolului al XVIII-lea.

Așadar, cartea constituie un bun material pentru cercetătorii tematicii istorice evreiești, o călăuză pentru studenții cursurilor de masterat specializate. Este, totodată, un bun izvor pentru reconstituirea arborelui genealogic, în ea fiind regăsite circa 4000 de nume ale evreilor hârlăuani de la începuturile comunității și până la declinul acesteia. *Evreii din Hârlău: istoria unei comunități* devine fără echivoc o lucrare de referință în istoriografia evreiască din România.

*Alexandr ROITMAN, doctorand,
Universitatea de Stat din Moldova,
Facultatea de Istorie și Filosofie,
Departamentul Istoria Românilor, Universală și Arheologie*